

ПРОТЕК ВРЕМЕНА КАО ПРАВНА ЧИЊЕНИЦА

доцент др Снежана Дабих Никићевић

Уопштено о утицају протеча времена

- Сам или у склопу других чињеница протек времена утиче на велику већину субјективних грађанских права и обавеза, било тако што доводи до њиховог стицања, било тако што доводи до њиховог слабљења, било тако што доводи до њиховог престанка.
- Време је од највеће правне важности код застарелости, преклузије, одржаја и фаталног орочења.
- Основне сличности/разлике између ових установа:
 - Невршење права од стране титулара у одређеном времену је заједничка правна чињеница за установу одржаја, застарелости и преклузије; другим речима, невршење права од стране титулара је предуслов примене правила о одржају, застарелости или преклузије. С друге стране, фатално орочење подједнако погађа титулара права, вршио га он или не вршио.
 - Одржај, преклузија и фатално орочење доводе до тога да титулар губи своје право, док се застарелост не губи право, али се не може принудним путем остварити.
 - Одржај, застарелост и преклузија штите друге од тога да не буду изложени титуларевом закаснелом прибегавању вршења права.

Уопштено о утицају протекла времена

- Правнополитички је важно да се рок за одржај, застарелост и преклузију пропише у таквој дужини да титулар, коме прети слабљење/губитак правне позиције протеклом времена, има довољно могућности да спречи губитак права, односно да право оствари јер је само тада легитимно да га правни поредак изложи ризику губитка права због невршења у одређеном времену како би се остварили неки интереси друге стране који су у сукобу с интересом титулара.
- С друге стране, при одређивању дужине рока за фатално орочење, важно је да се нађе права мера одмеравајући, с једне стране, интересе титулара права које ће истеком рока свакако престати и, с друге стране, интересе због којих то право не треба дуже од тога да траје.

Застарелост (појам)

- Застарелост (*praescriptio extinctiva*) представља престанак права да се захтева принудно извршење обавезе по протеку законом одређеног времена у коме поверилац није вршио своје право, а био је у могућности да га врши.
- Правила о застарелости у ЗОО се примењују на облигационе односе без обзира на:
 - извор обавезе (обавеза може потицати из уговора, једностране изјаве воље, проузроковања штете, стицања без основа или пословодства без налога);
 - садржај њене чинидбе (давање, чињење, нечињење или трпљење);
 - пропис којим је одређени облигациони однос уређен (правила ЗОО су општа).

Застарелост (дејства)

- Дејство застарелости се огледа у томе што се једна правна обавеза (цивилна облигација) протеком времена претвара у природну облигацију, која се одликује тиме што је неутужива: дужник такве обавезе не може бити натеран судским путем да је изврши.
- Објашњење неутуживости: суд не води рачуна о застарелости по службеној дужности већ само по приговору;
- Чињеница да је једна цивилна облигација постала природна носи још једну последицу: уколико дужник, макар и из незнања, изврши своју обавезу, не може захтевати да му се врати оно што је дао.
- Дужник се може одрећи права на приговор застарелости, било изричито било конклюдентно, али не унапред;

Застарелост (предмет)

- Која права застаревају? (позитивно и негативно одређење)
 - теорија је врло неуједначена у погледу тога шта застарева: да ли облигациона права, захтеви, тужбе или дуг.
 - уобичајено се наводи да застаревају облигациона права, и то сва, с изузетком законског права на издржавања. Предмет застарелости није, како се погрешно може закључити, сâмо облигационо (субјективно) *право* на чинидбу већ *захтев* – могућност принудног остваривања права тужбом код суда.
 - застаревају, дакле, захтеви настали поводом редовног вршења или повреде облигационих, стварних, наследних, породичних, интелектуалних, личних права, итд.
 - застарелошћу не долази до губитка права стварне службености невршењем (из историјских разлога се погрешно означава као застарелост, али представља у ствари преклузију јер истеком престаје право)

Застарелост (функције)

1. Обезбеђење правне сигурности - правна сигурност би била угрожена уколико би једно стање, које дуго није било оспоравано, одједном тужбом било нападнуто;
2. Олакшање терета доказивања - уместо доказа да је обавеза извршена, може се указати на то да је она застарела;
3. Мотивише се благовремено вршење права - застарелошћу се врши притисак на стране да врше своја права, како не би дошле у ситуацију да услед невршења та своја права не могу да остваре;
4. Заштита јавних интереса – спречавање да судови буду оптерећени парницама.

Застарелост (рокови)

- Правила о застарелости су императивног карактера, те ни суд, а камоли стране, не могу ни продужити ни скратити рокове застарелости.
- Општи рок застарелости код нас износи 10 година.
- Посебни рокови (углавном краћи, али има изузетака):
 - 1 година (потраживање накнаде за испоручену електричну и топлотну енергију, плин, воду, за димничарске услуге, одржавање чистоће; потраживање радио-станице и радио-телевизијске станице за употребу радио-пријемника и телевизијског пријемника; потраживање поште, телеграфа и телефона; потраживање претплате на повремене публикације);
 - 3 године (потраживања повремених давања, ануитета, међусобна потраживања правних лица из уговора о промету робе и услуга, закупнине, потраживање накнаде проузроковане штете од сазнања за штету и штетника);
 - 5 година (Само право из кога проистичу повремена потраживања, потраживање накнаде проузроковане штете од дана настанка штете);
 - више од 10 година - кад је штета проузрокована кривичним делом - кад истекне време одређено за застарелост кривичног гоњења.

Застарелост (почетак рока)

- Код позитивних обавеза (давање или чињење) - првог дана после дана кад је поверилац имао право да захтева испуњење обавезе;
- Код негативних обавеза (нечињење или трпљење) - првог дана после дана кад је дужник поступио противно обавези;
- Кад је потраживање условљено одложним условом – застарелост почиње да тече остварењем услова;
- У време застарелости се не рачуна дан у коме је наступила доспелост (него први наредни дан).

Застарелост (прекид)

- Прекид застарелости доводи до тога да време које је протекло до прекида правно пропада (као да никада није ни текло), те застаревање почиње да тече изнова.
- Према ЗОО, до прекида долази у 2 случаја:
 - (процесном) радњом повериоца - подизањем тужбе и сваком другом радњом предузетом пред судом или другим надлежним органом, у циљу утврђивања, обезбеђења или остварења потраживања;
 - (неформалном) радњом дужника - признање дуга учињено на било који начин.

Застарелост (застој)

- Застој застарелости доводи до тога да услед неког узрока рок не може да почне да тече или, ако је текао, зауставља се тј. не тече све време док трају околности које су довеле до застоја, а наставља да тече чим оне престану.
- Застој спречава да рок истекне.
- Време које је истекло пре застоја се урачунава.
- Према ЗОО, до застоја долази:
 - када је реч о потраживањима између одређених лица, без обзира на то ко се налази у улози повериоца или дужника (између брачних другова; између родитеља и деце док траје родитељско право; између штићеника и његовог стараоца, као и органа старатељства, за време трајања старатељства и док не буду положени рачуни; између два лица која живе у ванбрачној заједници, док та заједница постоји);

Застарелост (застој)

- када је реч о потраживањима одређених лица (потраживања лица на војној дужности - за време мобилизације, у случају непосредне ратне опасности или рата; потраживања која имају лица запослена у туђем домаћинству - према послодавцу или члановима његове породице који заједно са њима живе, све док тај радни однос траје);
- када је реч о потраживањима према лицу на одслужењу војног рока - застарелост према лицу које се налази на одслужењу војног рока или на војној вежби не може наступити док не протекну три месеца од одслужења војног рока или престанка војне вежбе.
- када је реч о потраживањима према пословно неспособним лицима - застаривање тече и према малолетнику и другом пословно неспособном лицу, без обзира на то да ли имају законског заступника или не;

Застарелост (застој)

- када је реч о потраживањима пословно неспособних лица - застарелост потраживања малолетника који нема заступника и другог пословно неспособног лица без заступника, не може наступити док не протекне две године од кад су постала потпуно пословно способна, или од кад су добила заступника. Ако је за застарелост неког потраживања одређено време краће од две године, а поверилац је малолетник који нема заступника или неко друго пословно неспособно лице без заступника, застаревање тог потраживања почиње тећи од кад је поверилац постао пословно способан, или од кад је добио заступника;
- када је реч о потраживањима која, услед несавладивих препрека, поверилац није могао судским путем да намири – застаревање не тече све време док трају те околности.

Застарелост (прирачунавање)

- За правни поредак је битно да ли је протекао рок застарелости који је прописан, а неважно је да ли је у том року једно лице било поверилац или се два или више лица сменило у улози повериоца.
- Код застарелости је прирачунавање једноставно: колико је времена протекло код претходника, толико се прирачунава следбенику – просто прирачунавање;
- Промена може настати услед универзалне или сингуларне сукцесије (нпр. наслеђивање или преузимање дуга);
- Уколико је дошло до пренова, ранија обавеза престаје, а нова настаје с новим роком доспелости и застарелости – урачунавање не долази у обзир;

Застарелост (потраживање обезбеђено залогом)

- Према ЗОО, „кад протекне време застарелости, поверилац чије је потраживање обезбеђено залогом или хипотеком може се намирити само из оптерећене ствари, ако је држи у рукама или ако је његово право уписано у јавној књизи. Међутим, застарела потраживања камата и других повремених давања не могу се намирити ни из оптерећене ствари“
- Дакле, поверилац се може намирити, али само у погледу главнице, не и камате или других споредних давања(плодови, трошкови, уговорна казна...)
- Ретенција? Спорно је, мада се прихвата да се и тада главница може намирити до висине вредности задржане ствари.

Преклузија (појам)

- Ни правна правила, ни позитивни прописи не дају ни појам ни заједничка општа правила за преклузију.
- Анализа примера преклузивних рокова датих у прописима наводи на закључак да је преклузија губитак права по протеку законом одређеног рока у коме право није вршено, а у коме је требало поднети тужбу или извршити неку радњу.
- Право за које је прописан преклузивни рок неће престати ако се врши у том року већ само уколико се не врши.
- Право престаје без обзира на разлог невршења, као и без обзира на то да ли је титулар могао да га врши. Тај рок је једино време у којем се право може вршити јер код преклузије нема прекида или застоја рока.

Преклузија (дејство)

- Дејство преклузије се огледа у томе да право у потпуности престаје, за разлику од застарелости где слаби.
- На преклузију суд пази по службеној дужности, а не по приговору туженог, што значи да суд сам испитује да ли је истекао рок, те уколико утврди да јесте, одбија тужбени захтев.
- Страна којој преклузија користи може се једнострано одрећи приговора преклузије, било изричито, било конклюдентно.

Преклузија (предмет)

- Своју улогу преклузија може да оствари код права разних врста:
 - на првом месту, то су свакако преображајна права (нпр. право да се захтева поништење уговора, право да се користи право прече куповине, право на поновно стицање својине изгубљене због стицања *a non domino*...);
 - преклудирају, међутим, и друга права као што су, примера ради, стварна права (нпр. право својине због фикције апсолутне тачности, право стварне службености због либераторне узупапије и обичне тзв. застарелости, право на одвајање и одношење луксузног трошка, право на државинску заштиту); или права тражења (нпр. право на исплату или други добитак из игара на срећу, права у вези са материјалним недостацима ствари).

Преклузија (функција)

- Року се даје преклузивна природа кад постоји претежан разлог да се у одређеном времену у сваком случају коначно разјасни правна ситуација, без обзира шта је разлог невршења права.
- Утврђени су из правнополитичких разлога за случај када је потребно ослободити дужника неизвесности да ли ће поверилац користити своје право.

Преклузија (врсте рокова)

- Преклузивни рокови могу бити:
 - субјективни — који теку од дана сазнања за неку чињеницу (нпр. годину дана од дана сазнања за заблуду или превару, од дана престанка принуде)
 - објективни — који теку од неког правнорелевантног догађаја (нпр. од дана закључења уговора (код заблуде/преваре/принуде је 3 године, код лезионарних годину дана, код зеленашких 5 година), или од дана одузимања/метања државине), без обзира на сазнање заинтересованог субјекта за тај догађај.
- Субјективни рок увек истиче најкасније кад и објективни.

Преклузија (разлика од застарелости)

- Основне разлике огледају се у следећем:
 - док код застарелости престаје захтев, код преклузије престаје и само субјективно право и могућност његовог принудног остварења;
 - код застарелости постоји могућност прекида и застоја рока, док код преклузије тога нема;
 - док на застарелост суд пази само по приговору, на преклузију пази по службеној дужности;
 - док код испуњења застареле обавезе дужник нема право на повраћај датог, такво право постоји код преклузије;
 - за разлику од застарелости, код које су рокови одређени само законом, преклузивни рокови могу бити одређени законом, судском одлуком, али и правним послом (када се за одређено право уговори да престаје истеком одређеног рока).
- У науци и пракси су врло спорни критеријуми за разликовање рокова застарелости од преклузивних рокова.

Права ограниченог трајања - фатално орочење (појам и дејства)

- Фатално орочена права су права чије је трајање унапред одређено законом, подзаконским актом, судском одлуком или вољом страна. Неће престати пре истека тог времена, али га неће ни надживети – право престаје аутоматски, без икакве даље потребне радње.
- Ни ови рокови се не могу нити прекинути нити зауставити;
- Истеком фаталног рока право престаје, без обзира на то да ли је вршено или није вршено, као и да ли је мењало титуларе.

Права ограниченог трајања - фатално орочење (предмет)

- Фаталним роком се могу временски ограничити различита права. Тако, примера ради:
 - поједина интелектуална права престају после прописаног времена (ауторско право, патентно право, право на дизајн) – после истека постају слободна (опште добро);
 - уговором или законом се орочи плодуюживање смрћу имаоца или другим роком;
 - уговором о доживотном издржавању се заснивају права која трају до смрти примаоца издржавања;
 - орочење права грађења најдужим могућим трајањем, итд.

Права ограниченог трајања - фатално орочење (разлика од преклузије)

- Начелно можемо говорити о две разлике:
 - код преклузије право престаје услед невршења, док код фаталног орочења право престаје и ако се врши и ако се не врши (дакле, и упркос томе што се врши);
 - по функцији: фаталним роком се омогућава постављање једне апсолутне границе једном правном односу, која се не може прекорачити ни из ког разлога и која је извесна без обзира на било чије понашање, укључујући и самог титулара права.

Одржај (појам)

- За разлику од застарелости, преклузије и фаталног орочења, код којих протеком времена престаје (или слаби) неко право, код одржаја је супротно: једно лице које није ималац права, а понаша се као да јесте, по протеку одређеног рока стиче то право.
- Одржај је, стога, вид оригиналног стицања стварних права (пре свега, права својине и службености), чиме се успоставља склад између фактичког и правног стања. Као вид стицања права, одржај означава да лице које се, вршећи фактичку власт на ствари (државину), у одређеном року понаша као да има право (узукапијент), истеком рока то право стиче, а губи га титулар који га за то време није вршио нити предузимао радње ради његовог остварења.

Одржај (дејство)

- Дејство одржаја огледа се у томе да протеком одређеног рока, уз испуњење других законом предвиђених услова, узупапијент може стећи одређено стварно право.
- Када је реч о обиму стицања права, важи правило да се стиче онолико колико се држи.
- Чим истекне рок, право се стиче одржајем ретроактивно.
- У теорији је спорно да ли код непокретних ствари упис таквих права има декларативан или конститутиван значај (спор у погледу сукоба узупапијента и савесног стицаоца који се уписао – у аустријском праву се решава у корист потоњег, а то би требало прихватити и за наше право, поштујући начело поуздања).

Одржај (предмет)

- У позитивном праву Србије, могуће је одржајем стећи стварна права, и то:
 - право својине, било на покретним, било на непокретним стварима;
 - службеност.
- У теорији се износе ставови да би требало прихватити да је одржајем могуће стећи и ручну залог, ретенцију и хипотеку (такво решење предвиђа и Нацрт законика о својини и другим стварним правима).

Одржај (функције)

1. Одржај представља алтернативу редовном стицању - у највећем броју случајева, смисао одржаја је да отклони неки недостатак услед ког није дошло до стицања права деривативним путем.
2. Одржај представља алтернативу за доказивање стварног стицања - из разних разлога титулари понекад нису у стању да докажу да имају право, због чега се позивају на то да су испуњени услови за стицање права одржајем (лакше је доказати испуњеност законских услова за одржај него доказивати да је право стечено редовним деривативним путем).

Одржај (врсте)

- Када је реч о стицању права својине одржајем, постоји:
 - 1) Редовни одржај који подразумева:
 - a) постојање тзв. потпуне квалификоване државине (законита, својинска, савесна и права);
 - b) да је од стицања државине протекао законом предвиђени рок (за покретне ствари – 3 године; за непокретне ствари – 10 година; раније је постојао краћи трогодишњи рок за земљишнокњижни одржај).
 - 2) Ванредни одржај који подразумева:
 - a) мање квалификовану државину (савесна, својинска (и права?), док не мора бити законита (али узупапијент мора веровати да постоји пуноважан правни основ – двострука заблуда));
 - b) да је од стицања државине протекао законом предвиђени рок (за покретне ствари – 10 година; за непокретне ствари – 20 година).

Одржај (врсте)

- Када је реч о стицању службености одржајем:
 - а) довољно је да државина буде права;
 - б) да је од стицања државине протекао рок од 20 година (рок није краћи у случајевима када је државина квалификованија – таква разлика се прави у Нацрту законика о својини и другим стварним правима).

Одржај (застој, прекид, прирачунавање времена)

- За застој важе иста правила о којима је било речи код застоја застарелости.
- Када је реч о прекиду, законом се предвиђа да се примењују иста правила као за прекид застарелости, али када се погледају ситуације у којима долази до прекида код одржаја (кад призна да није власник или сазна да није власник, кад трећи постане власник, кад се трајно изгуби државина, кад стигне тужба од власника, кад ствар буде изузета из државине...), долази се до закључка да ту рок не креће да тече изнова јер нема више услова за стицање својине одржајем.
- Када је реч о прирачунавању, прави се разлика у зависности од тога да ли су претходник и следбеник узупапијенти који имају државину истих или различитих квалитета.